

Русе – град, разположен на европейската

улица “Дунав”

Дървоядът познава добре дървото, защото живее в него. Но никога не е виждал стеблото, короната, корените, листата, плодовете...

Когато от Русе се вгледаме в други българските градове, като тези избрани за наблюдение по проекта “Градът в преход”, ще видим множество прилики между Русе и останалите, обратният поглед сякаш показва само разликите. Ако съпоставим Видин с Русе, ще видим, че река Дунав подчертава различията – за Русе се говори, че е врата към Европа, откъдето проникват европейските влияния на Виена, Будапеща, Братислава. Видин е по-близо с 300 километра до тези европейски столици, но неговата роля за модернизацията на българските земи е далеч по-скромна. Следователно не само река Дунав е определяла битието на тези два града.

Пловдив и Русе са най-големите и най-важни български градове в първото десетилетие след Освобождението на България. Двете синагоги, арменската и католическата църкви, джамиите и православните храмове в Русе подсказват етничното и културно многообразие на града, но в публичната сфера етнокултурното многообразие не е сред определящите специфики и следователно не се осъзнава като ресурс. Един от образите на Пловдив се свързва с полиетничността, докато в Русе този елемент не е релевантен. И все пак да не забравяме спомените на Елиас Канети, нобелов лауреат за литература, който описва родния си Русчук като мултикултурен и полиетничен град.

Подобно на Перник и Димитровград Русе бе крупен индустриален град – с комбинат за селскостопански машини, корабостроителница, химически заводи за лакове и бои, за подови настилки, балатум и дунапрен. Край Русе и до Радомир (близо до Перник) бяха двата най-големи гиганта - машиностроителни комбинати, които произвеждаха багери за открити рудници в СССР, по-късно корабни двигатели, гърнета и ауспухни тръби за автомобили, печки “Чудо”. Затова процесът на “деиндустриализация” е характерен и за Русе, макар и с известни специфики. По същество всички заводи, с изключение на машиностроителните, се разроиха. Така покрай фабриката за чорапи “Фазан” се

появиха още няколко “чорапени” фабрики, покрай завода за бои “Оргахим” се появиха “Мегахим”, “Недахим” и други фабрики и цехове за бои. Такъв е случаят с фабриките за масла – старата “Бимас” и новите “Приста ойл”, Лублика, Лублик ойл. Определящ отрасъл за икономиката на Русе днес обаче са шивашките фирми, които са почти 300. Русенската корабостроителница, немска собственост, произвежда годишно пет кораба, но вече само с 1000 души, а не с 5000, както до началото на 90-те г. на XX век. Като цяло в Русе съществува усещането за град със затихнала икономика. Причините за това виждаме в две насоки – съществуването на безработица и отпадането на социалистическата пропаганда, която директно внушава присъствието на индустриалния град (срв. алузията “пушеци комини – работещ завод”). В становища на Русенската търговско-индустриална камара проблемът с деиндустриализацията на града е поставян във връзка с неблагоприятни перспективи за развитието на града. Безспорно не се отчита факта от навлизането на местната икономика във времето на Третата вълна (по Тофлър), не се отчита възходящият процент на услугите в местната икономика.

Асеновград и Гоце Делчев и техните околности постепенно вписват себе си в туристически форми, изработват културен продукт, който може да се продава или да подкрепя утвърждаването на местна идентичност. Русе все още трудно се вписва в категорията “туристически град”, но културната му идентичност не е разколебана – европейската архитектура на русенските сгради и “Европа” като знак, са общоприет местен модел на културна идентичност.

Вероятно общите неща между градовете от изследването са в категоричната позиция на осъзнавана от всички промяна. Дали промяната се случва с нас или ние я случваме, факт е, че я има. Общ момент в развитието на градовете е тенденцията за търсене на собствена идентичност. Процесът понякога съвпада с национални инициативи (прим. програма ФАР – Културен туризъм), които се превръщат в катализатори на промяната.

Безспорен минус в развитието на Русе бе трансграничното обгазяване с хлор от завода Верахим, гр. Гюргево в годините 1983-1995. Повече от десетилетие русенци дишат отровен газ, в резултат на което се пораждат първите у нас антиправителствени демонстрации. Заради обгазяванията около 15 000 души напускат Русе. Периодът съвпада с началните години на миграция в страните от Западна Европа, затова е трудно да се твърди, че единствено обгазяването с хлор е причина за това, но тенденциите за намаляване на населението през втората половина на 90-те не са толкова силни както в периода на обгазяванията. Мигрантите са хора, които са в активна трудоспособна и творческа възраст, затова липсата им като потенциал днес е реалност в културната ситуация на града.

Шанс за развитие на Русе е трансграничното сътрудничество, когато след 2007 г. отпадне границата и таксите за преминаване на Дунав мост. Тогава Русе-Гюргево ще стане град с население от 250 хиляди души. Няма друг град у нас, който да получи такъв мощен стимул – с един замах да се разкрие пазар от 70 000 души. Разбира се тук пречките не са малко, но предизвикателствата са големи.

СОЦИАЛНО, ПОЛИТИЧЕСКО, ИКОНОМИЧЕСКО СЪСТОЯНИЕ

Индустриализация

Индустриализацията на Русе започва през 60-те и 70-те години на XIX век, когато се изграждат кораборемонтната работилница, парната мелница “Папа Маноли”, бирената фабрика “Света Петка”, ремонтната работилница за поддръжка на локомотиви и вагони за Ж.П. линията Русе-Варна. След освобождението се изграждат множество други индустриални предприятия, повечето от които са обвързани с преработването на местните суровини, но има и леярни, нефтопреработващи, химически фабрики. В периода 1878-1944 г. в Русе са създадени 416 промишлени предприятия, от които 1 общинско и 3 държавни. 164 са предприятията от областта на шивашката, текстилната, кожарската промишленост, 108 са фирмите от хранително-вкусовата промишленост, алкохолно производство, 41 фирми произвеждат химически изделия, 57 – металообработване, машиностроене, електропроизводство, 36 – дървообработване, 10 – керамика и огнеупорни материали. (Велинова, Р., Трифонова, М., Индустриалните предприятия в Русе – 1878-1947, Русе 1995)

На базата на оформилия се индустриален профил през социализма индустриалните предприятия се развиват и окрупняват. Някои от тях дори запазват официално старите си названия – “ЖИТИ” (Железна Индустрия и Телени Изделия), за производство на тел, пирони, болтове и гайки, оградна мрежа, “Фазан”, за производство на чорапи, “Юта”, за нетъкан текстил, “Арда”, за облекло.

Нов момент в инженерната инфраструктура на града е превръщането на Русе в център на ж.п. транспорт – заради Дунав мост и товарите по р. Дунав. Изградиха се нови товарни гари и пристанище. Построи се ТЕЦ – Русе, който е трети по мощност ТЕЦ у нас след “Марица-Изток” и ТЕЦ – Варна.

Във връзка с необходимостта от кадри за промишлеността се откриват профилирани училища – Техникум по зърносъхранение – за мелници, консервни комбинати, хлебозавод, винпром; техникум по индустриална химия – за завода за бои и лакове (бивш Гаврил Генов, сега Оргахим, също и нов Мегахим), за завода за подови настилки – балатуми и дунапрен, “П. Караминчев”, за “Леон Таджер”, сега “Бимас”, а също и Приста Ойл – заводи за масла; техникум по корабостроене – за Корабостроителницата, Параходство Българско речно плаване (БРП) и Дунавски драгажен флот; техникум по Ж.П. транспорт, техникум по строителство.

Техникум по механотехника, Столарско училище и училище по машиностроене съществуват от преди 1944 г., последното е основано от А. Буров.

Още със закона за благоустройството от 1897 г. индустриалните предприятия се строят в зони извън града, като Западната промишлена зона само разширява своето пространство, а Източната се премества все по на Изток, във връзка с разширяването на града в рамките на естествената речна тераса. Своеобразна градска граница е Дунав мост, на около 10 км. от централната част. Така възможно най-източно (на 10 км. от Дунав мост) се разположи Комбинатът за тежко машиностроене, който има класическа индустриална инфраструктура - собствено пристанище, ж.п. линия, от района на Дунав мост до него водят две двулентови пътни платна, с улично осветление. Към настоящия момент комбинатът е на 95% раздържавен, а халетата му се ползват за други производства.

Състоянието на предприятията в Русе не показва тенденция за деиндустриализация на града. Някои от тях се превърнаха в част от глобалната икономика – “Приста Ойл” е част от “Тексако ойл”, Корабостроителницата е немска собственост, Винпром – Русе – руска, Оргахим – американска. Тези и други големи фирми оставят малко пари в Русе – седалищата им са в София, в ръководните екипи рядко има русенци, рекламните агенции, които ги обслужват, са в София, затова е трудно да се проведе местна рекламна кампания, както и да се потърси подкрепа за местен културен продукт.

Демография, динамика

През 1880 г. Русчук наброява 26 500 души, евреи – 2000, арменци – 900, 1000 – румънци,

руси, гърци, австрийци, унгарци, чехи, италианци. През 1900 г. населението е 32 000 души, сред което турците значително са намалели. След Първата световна война в Русе се заселват тракийци, добруджанци, македонци и през 1926 г. в града има 46 000 жители, а през 1934 г. – 49 000. След Втората световна война се изселват голяма част от евреите. Увеличаването на населението до голяма степен е механично, тенденция, която се засилва в средата на 50-те г. на XX век, когато Русе е с 83 000 души. През 1965 г. жителите са 128 000, а 1975 г. – 160 000, през 1985 – 185 000. Урбанизацията на региона е изключително силна в периода 60-те – 70-те г. на XX век, след което се наблюдава рязка промяна – през 1992 г. в Русе живеят 169 000 души – около 15 000 са мигрирали най-вече заради хлорните обгазявания, тъй като възможността за свободни пътувания в началото на 90-те години не включва изселвания на семейства.

Според данните от последното във времето преброяване от 2001 г. в Русе живеят 162 000 души. Намаляването на населението на Русе в годините между 1992 (169 000 души) и 2001 се дължи на отрицателния естествен прираст и на икономическата миграция.

Строителни периоди

Русе има няколко строителни периода, които очертават различни културни граници в неговата история и цивилизационни промени. Първият период се обвързва с емблематичната фигура на валията Мидхат паша. По негово време се прокарват прави улици с тротоари и фенери, на тях се дават имена, а къщите получават номера. Именуването на улици и номерирането на къщи е етап от българската европеизация, тъй като то разкъсва родствените структури и създава предпоставки за автономност на индивида и в същото време конструира изкуствения свят на модерния град. От времето преди освобождението се построяват първите сгради от европейски архитекти, Ж.П. гара, пристанище, очертава се индустриалната зона (западната). Това начало е продължено в годините след Освобождението, когато в общински разпоредби се постановява новите сгради да бъдат декорирани в европейски стил - "Всички фасади на сгради по главните улици на град Русе да бъдат богато украсени с пластическа каменна декорация." (Из правилник за строежи на частни сгради от 1893 г., приет от Русенската община.) Европейския архитектурен еklektизъм, породен от La Fin du Siecle, се регистрира и в Русе, а от началото на XX век се появяват и сгради в стил сецесион. В Русе няма проявления в българския стил на сецесиона в архитектурата (Баните в София и Плевен), а само класически проявления на австрийския сецесион и баварския югендшил.

Следващият строителен период се характеризира с различна по своите конструктивни

особености архитектура, която и визуално се различава от своите предходници. Това архитектурата на 30-те години, която употребява желязо, бетон и стъкло. През 30-те години са построени Поща (сега Старата поща), градските Хали, Съдебната палата, Речна гара, клиниката на д-р Мустаков, жилищни сгради, Стъклената будка. Знаково за периода е преустройството на централния градски площад. Паркът с ограда и врата, която се заключва вечер, се превръща в открита градина, главната улица започва да функционира като главна пътна артерия за градския транспорт (“русенските трамваи”), чиято най-важна точка е Стъклената будка – спирка-павилион, превърнала се в емблемаично място за срещи на поколения русенци. Периодът се свързва с името на кмета инж. Кирил Старцев, назначен от правителството след 19. май 1934 г., чиято позиция на технократ подчертава завършените индустриални черти на Русе от 30-те г. на XX век.

Следващият строителен период, който променя архитектурната среда на Русе се свързва с името на Пенчо Кубадински. В периода 1954-1956 г. се строи Мостът на дружбата над река Дунав. Благодарение на този комунистически партиен функционер покрай Дунав мост се построяват Опера, Централна Ж.П. Гара и Гара Разпределителна, Дом на културата, жилищни блокове.

В следващите десетилетия се появяват и познатите за времето на социализма жилищни комплекси – спални – Дружба 3, Чародейка, Здравец-Изток. В средата на 70-те години на XX век автомобилното движение се отклонява от главната улица (“Александровска”), която се превръща в пешеходна зона, събаря се Стъклената будка, заради което градският площад е наречен “Аврамова поляна” по името на тогавашния градоначалник.

През 80-те години започва проектиране на множество обществено значими сгради, чието строителство продължава повече от 25 години. Навреме бе завършен само Партийният дом, подслонил днес Областна и Общинска администрация. В края на 90-те години се завърши Хирургическия блок в болницата. Изляти са основите на спортна зала с 5000 места, не е довършена новата част на Доходното здание, не е завършено строителството на Историческия музей и на Екомузея в Русе, части от булеварди, подлези.

Селското и градското.

Урбанизацията на повечето български градове се случва успоредно с

индустриализацията през 50-те г. на XX век. Изграждането на Русе като урбанизационен център рефлектира върху селата в региона. В периода между двете световни войни се променя архитектурният облик на селата в Русенско – строят се къщи по градски модел, променят се и традиционните модели на надгробните паметници. Утвърждава се института на слугинството, възприеман в селата като форма на социален обмен – момите, работили в града като слугини, са предпочитани като проводници на градския начин на живот в селата. Тези цивилизационни придобивки в миналото рефлектират днес във взаимоотношенията Град-Село, доколкото за русенци селата в региона нямат желания облик на “село” – липсва “етнографския” декор на балканджийската къща. Това несъответствие в очакванията се отразява в липсата на инициативност по отношение на развитието на селския и екологичен туризъм в региона.

Мобилност: реална, желана, плашеща.

През 80-те г. на XX век множество русенци си закупиха къщи “в Балкана” – в селищата и колибите около Елена, Трявна, Плачковци, Севлиево, Етрополе, Троянско. Още от системата на почивното дело някои от русенските заводи имаха свои “вили” и “станции” за почивка в Троянско, а русенското туристическо дружество “Приста” и досега поддържа хижа “Ехо” край Беклемето. До голяма степен този своеобразен “десант” в планината се обяснява с екологичните проблеми на Русе от времето на трансграничните хлорни обгазявания.

Обратимост/необратимост на миграцията.

Отсъствието на една част от русенското население е вече видимо – много често гостите на града се изненадват от привечерните полупразни улици в центъра на града, които са част от пешеходната зона. В периода между преброяването на населението през 1985 и 2001 г. от Русе мигрират около 25 000 души. Формите на миграция са разнообразни – изселване и работа в чужбина или София; най-често не се завръщат студентите, които са учили в София, за разлика от тези в други университетски центрове.

Любопитен казус се наблюдава преди година с пътуванията на русенските цигани до изселнически лагери в Норвегия. По същество се реализира безплатен няколкомесечен престой в “западна” страна, с осигурено препитание, придобивки (електрически уреди, домашна техника – “втора ръка”) и безплатно връщане (при репатриация) в родината. Националните медии съзряха “канал” за нелегална емиграция, но пътуванията са

по-скоро социален клапан за изпускане на напрежение. Масовата форма, която прие това начинание, е естествен резултат от силните родствени структури сред циганските общности у нас.

Конструиране на пространството – кое е близо, кое е далеч и как това се отнася към конкретните им практики на мобилност.

Близки в Русе са тези разстояния, които могат да се извървят пеш за около 10-15 минути. Това е разстоянието от Ж.П. гарата до река Дунав или окръжността, включваща старите градски части – на север до река Дунав, на запад до река Русенски Лом, на Юг до Ж.п. гарата, а на изток – линията на бул. “Цар Освободител”, който на практика повтаря очертанията на крепостната стена на османския Русчук. Южно от гарата започва хълмистата Дунавска равнина, където са новите квартали Дружба и Чародейка, докато старият град се разполага в низината на речната тераса. Източно от бул. “Цар Освободител” са кварталите Родина, Здравец, Изток, Възраждане, Локомотив, Тракцията, които са наследили някогашните Цаперката, Червен Иван, Добруджански, Летен беден квартал, Нов летен беден, Тракцията, Алеите. Русчук е отделен от тях със своеобразни буфери – парк (на Възрожденците), спортни съоръжения (колодрум, градски стадион, Жабешкото блато, спортен комплекс Ялта), пазари (Кооперативен, Ялта, Пасат), ж.п. линия и индустриална зона. Връзката между Центъра и жилищните райони на Юг и на Изток може да се осъществи само с транспортно средство.

ЖК Дружба 3 е класически пример за социалистическа “спалня”, където живеят около 20 000 души. За неговото проектиране архитектът бил отличен – “панелките” тук се отличават с разчупени фасади в различни цветове и с големи тераси – някои до 9 метра дължина. И сега “Дружба 3” си остава далеч от града, но сякаш през последните години той все по-малко му е нужен. От миналата година кварталното училище “В. Левски”, известно като най-голямото основно училище в страната, с близо 1500 ученици, стана гимназия. Изчезнаха магазините – гаражи, появиха се няколко магазина за хранителни стоки, включително денонощни. Последният във времето магазин открито конкурира обновените Градски хали, тъй като има сходна схема на обслужване (конструкция “тип БИЛА”), откриват се кафетерии от верига заведения в града, бензиностанция ОМВ, аквапарк - т.е. кварталът има свои “филиали” на градските магазини и места за развлечения. В проектите за построяване нов православен храм в Русе, като едно от възможните места се сочи ЖК “Дружба 3”. Всичко това извоюва известна автономност на този квартал и предполага понижена мобилност на обитателите.

Пространствен израз на новите социални неравенства

Традиционно през последните две десетилетия като престижен квартал се очертава квартал “Възраждане”. Неговите предимства са наличие на парно отопление, добър градски транспорт, култивирани междублокови пространства, близост до Парка на младежта и Парка на възрожденците.

В последните десет години, в резултат на новото строителство, старите бедни квартали на мигрантите от Добруджа и Македония в района на “Жабешкото блато” или ЖК “Ялта” придобиха статус на престижни, вероятно и заради презумпцията, че новото строителство е скъпо. Улиците там са тесни, пространствата са малко, а многоетажните кооперации – изградени на гъсто. Северно от тях е Паркът на възрожденците, а на минута-две път е центърът на града.

Новото жилищно строителство уплътнява предимно терени в старите пространства на града (Русчук). Появяват се и престижни поселения в близките до Русе села – в радиус до 15 км. С градски транспорт от селото до месторабота пътят е 30 минути, толкова пътуват и работниците в самия град. Известни в публичното пространство са “Митничарския” квартал на с. Червена вода, с. Мартен, разположено на брага на р. Дунав, където има богаташки квартал и квартал на трафиканти с лодки от местното население, с. Красен, с. Щръклево. Село Николово е известно с вили на брега на езерото до Текето още от преди промените от началото на 90-те г. на XX век. Отскоро в медиите се лансира проект и реклами за нов квартал “Света Ана” в с. Николово, изграден от къщи в български стил и комплекс от магазини и кафенета.

Селското и градското, едновременната принадлежност към няколко нива.

В някои от интервютата ни е отразено състояние на аномия – ще дадем пример с преживяванията на една съвременна българка - съпруга, майка и работник. Животоописание то проследява преходен етап – представя несъстоятелната се урбанизация на един конкретен индивид, описва прехода от живота в малък град (наричан от информатора “село”) в голям индустриален град. Светът в града, според представите на информатора, е “обърнат” спрямо “нормалния” селски свят. В града нищо не е същото. Работата не се определя от естествените физически дадености - “жени работят като мъже, вдигат бордюри по 50 килограма единия”. Храната не е истинска - “пилето мирише на риба”, Хората - всички хора са чужди - “тук се блъскаш в

хората и никого не познаваш”. Дрехите - разликите в облеклото са видими и осезаеми; те задължават нашия разказвач да разпознава присъствието си в социалните низини - “Виждаме, че хората са много по-различно облечени, но каквото имаш - това носиш. Това беше най-първото, което ми правеше впечатление.” В разказа експлицира страха от Града - от индустрията, от хората; страх за децата - най-верният маркер за доверие към заявяваната позиция. Разказвачът конструира спомените си в оценъчен план, при което съпоставянето е обогатено от постоянното чувство на несигурност. Урбанизиращото се съзнание обвързва живота в града със страха от смъртта и определя своите страхове (“и се страхувах - от този завод излизаха пламъци”). Страхът от Града се измерва освен с отношенията между хората - помежду им и към информатора, но и с телесни осезания - блъскане в автобуси; увреждане на тялото - “зъбите ми изпадаха от киселините и отровите”.

Днес една част от някогашните мигранти се връщат в селата около Русенско след пенсиониране, тъй като животът “на село” по техните думи е икономически по-изгоден, по-лесно се живее с малка пенсия. По общо мнение това не е масова практика, тъй като за да се завърне мигрантът на село означава, че през пребиваването си в града той не е скъсал връзката с местната общност и притежава къща.

ГРАЖДАНСКО ОБЩЕСТВО

Мнозина русенци приемат, че и по отношение на гражданското общество местната общност държи първенство, тъй като в Русе се осъществиха първите граждански протести по времето на комунистическия режим – демонстрациите на майките с детски колички през 1988 г. срещу обгазяванията от Румъния.

Както този случай, така и по-късно множество граждански инициативи придобиваха политически оттенък или им се приписваше такъв. През 2000 г. започна инициатива за християнизация на Пантеона на възрожденците в Русе, построен на мястото на разрушена заради него църква. През 2001 г. движението “Българският Великден” започна с откриване на параклис в Пантеона в присъствието на тогавашния министър-председател Иван Костов. От тази дейност вероятно спечелиха всички – официалните лица – досег с ценностите на Възраждането, гражданското общество – признание за значимостта на реализираната идея.

Врѳх на тази тенденция бяха няколко последователни вота в Русе. На

парламентарните избори през 2001 г. сред кандидатите на СДС се включи представител на гражданската инициатива “Професионалисти за просперитет на Русе” – д-р Теодора Константинова, популярен лекар от стара русенска фамилия, сега депутат от ДСБ. На частичните местни избори през 2002 г. членът на гражданската инициатива “Професионалисти за просперитет на Русе” Елеонора Николова спечели подкрепата на русенци и стана кмет. В националните медии се заговори за “моделът Русе.” На местните избори от 2003 г. зад кандидатурата на Е. Николова застанаха 16 десни партии, а “Професионалисти за просперитет на Русе” спечелиха 7 места от 51 в местния Общински съвет. Към момента тенденция за благосклонно отношение на Общинския съвет към гражданските инициативи и нестопанските организации няма.

Прояви на гражданското общество са множеството инициативи по проекти, защитени от нестопанските организации на Русе, които са около 300 на брой; за сравнение – в отсрещния румънски град Гюргево, нестопанските организации са 6.

Утвърдени граждански инициативи, които станаха част от съвременната култура на Русе, са “Екоарт” – пленер на художници в долината на Русенски Лом, Дунавския Карнавал, както и Лятна сцена “Сексагинта Приста” – един фестивал със социална и обществена значимост, появил се като културна необходимост за русенци през летния сезон, когато повечето културни институти не функционират активно.

Към настоящият момент тече дебат, инспириран от общински съветник, за бъдещата форма на традиционния фолклорен събор “Златната гъдулка”, който навърши 35 г., и дебат за построяване на Паметник на загиналите във войните русенци, който да се ситира пред Пантеона.

Успешна кампания се реализира за възстановяване на органа в католическата църква, отресториран за около година време, като една част от средствата се набраха от местната общност.

ГРАЖДАНСКО УЧАСТИЕ

Форми, места, ритуали на общуването. Ролята на празници, фестивали и др. за общуването между гражданите.

Една от сполучливите форми на нова празничност е Дунавският карнавал, породил се от инициативата на група граждани, които сами обезпечават финансирането му. Необяснима за сега е неочакваната съпротива от отделни представители на властта, което поражда по-скоро скандали, отколкото диалог. През 2003 г. в местните медии е изнесена авансова информация за участието на кукления театър от Габрово в русенския карнавал, където щяла да бъде представена сцена, в която участват кукли на премиера и президента. Бдителен местен човек известил Министерството на културата, което изпратило писмо със забрана за участие на кукления театър от Габрово. През 2003 г. маска на премиера Саксбургготски предизвиква раздражението на областния управител и серия от публикации в местния печат, а през 2004 г. секретарят на Община Русе забранява провеждането на маскен бал след 23 ч. в ресторант, който имал разрешение да работи до 04.00 ч.

Европеизацията на местната власт - има ли европейски проекти, кой ги движи, какъв е ефектът им, какво е отношението към тях?

След изборите през 2002 г. е сформиран екип от общински служители, който да разработва проекти по съществуващите програми. Правят се програми за оформяне на общите за региона Русе-Гюргево проблеми, възможности за инвестиции.

Областна администрация също разработва проекти – предимно по ФАР – трансгранично сътрудничество и Културен туризъм. По последната програма е привлечена подкрепа за 330 000 евро, Областна администрация ръководи проекта, в който участват общините Русе и Иваново, Съвет по туризъм и Русенския музей.

Ролята на нестопанския сектор. Динамика на възникването на НСО, отношението им с местната власт, държавата и ЕС.

Нестопанската организация с най-голям опит в региона е Клуб “Отворено общество” – Русе, регистриран през 1995 г. До преди две години тя бе регионален разпределител на грантове, като в периода 1995-2003 г. клубът е осигурил и разпределил сред местни НСО и по собствени проекти финансова средства на стойност около 1 500 000 долара – сериозен принос в местната икономика.

През есента на 2003 г. Община Русе, в лицето на кмета, подписа споразумение за подкрепа на всички местни НСО, които работят с деца и подрастващи. Идеята бе лансирана от Жечка Калинова, шеф на Регионална библиотека, Клуб “Отворено общество” – Русе и Ротари клуб, общински съветник от Професионалисти за просперитет за Русе.

Благодарение на инициативността на местно НСО за защита на бездомните кучета, грижата за тях се пое от немска организация и Община Русе.

Като цяло русенските НСО са активни и търсят партньорството на местните власти – с тяхна помощ са подготвени част от програмни документи на Общината и Областна администрация, каквито са Инвестиционния профил на Община Русе и Стратегия за развитие на Община Русе до 2006 г., Визия 2010 и др.

Хотел-фондация “Бистра и Галина” от няколко години подкрепя финансово различни изяви на подрастващи, организира конкурси, сформира летни програми с обучители.

Други форми на участие: подписки, местни референдуми, лобиране.

През периода 1998-2002 г. екипът, който по това време ръководи радио Темпо – Русе, провежда месечни телефонни анкети с помощта на местния клон на ББСС “Галъп” по актуални за града теми. От 2002 г. екипът на кмета г-жа Е. Николова търси мнението на гражданите чрез различни форми на анкети по важни теми за града – за асфалтирането на улици, за подмяна на улично осветление, за разпределение на бюджета на общината.

Активно лобиране сред местните общински съветници се наблюдава по темата спорт. Сред актуалните теми все още е отдаването на Градските Хали на клуб “Олимпиец”, който ще разпределя печалбата от търговската площ на спортните клубове, които поддържа.

Местни медии.

По времето на социализма Русе е имал свой всекидневник – “Дунавска правда”, продължен днес от “Утро”. В различни години излизаха всекидневниците “Русенски стандарт”, “Русенски новини”, а от седем години - и “Бряг”. Издавани са и седмичници, които имат кратък живот – местната общност търси русенски всекидневници. Особеността на този локален пазар е осъзната и от собствениците на “Утро”, немската групировка ВАЦ, които не трансформираха вестника във вложка на “Труд” и “24 часа”, както в други градове, а го запазиха.

Местният радиовъзел, познат като “радиоточка” има 40 000 свои абонати и висок статут в миналото. Кабелната мрежа за пренасяне на радиосигнал се използва и от частни радиостанции – радио Темпо започва своите програми от 1992 г., последвани от русенския филиал на Дарик, а сега и от Арена радио, които имат програма и за селата в региона на Русе. Ефирните радиостанции в Русе са 9, но с местна програма са само 3.

Регионален телевизионен център – Русе на БНТ притежава най-добрите технически възможности за реализация на програми, новини, филми, но няма престиж на добра телевизия. До преди година програма, която е с работно време от 18.00-22.30, не се предлагаше от местните кабелни ТВ оператори. При 90% кабелизиране на русенските домакинства програмите на РТВЦ-Русе се следят от социалната група на пенсионерите – тези, които не могат да заплатят услугата кабелна телевизия. Три са кабелните оператори в Русе - КИС 13, Делта ТВ и Региана ТВ. Новинарски емисии и публицистични предавания с русенска тематика излъчват РТВЦ – Русе и регионалната ТОП ТВ – собствени и външни продукции на Арена медия.

Социалната значимост на някои от местните медии проличава по време на предизборни кампании.

Отношението между местни и заселници, местен патриотизъм и съзнание за права (политически, граждански, социални). Как или по какви показатели се “измерва” състоянието да си “местен”. Механизми на интеграция на новодошли или обратно, на изключване.

Независимо от факта, че от десетилетия масови заселвания в Русе не се регистрират, все още в публичното пространство съществува съзнанието за присъствието на “местните”, наричани “русчуклии”. Това са наследници на стари русенски фамилии, които в по-голяма степен се познават помежду си, познават предците си, в миналото са извършвали женитби сред своите социални кръгове. Висшистите сред тях са множество, преобладаващите професии са наследствени – юристи, лекари, икономисти, музиканти. Може да се прокара граница между русчуклиите и останалите – през социализма местните са определяни като буржоа, не им се гласува доверие за управленски постове. След промените от началото на 90-те “местните” станаха “реститути”, което предопредели тяхната политическа ориентация.

Принадлежността към русчуклиите е своеобразен лакмус за гражданското общество и политическите пристрастия. На парламентарните избори през 2001 г. непознатият за русенци Димитър Абаджиев, роден в Омуртаг, се представяше чрез свой пралядо швейцарец, някой си Морис Шевалие, който бил живял в Русе и основал фабриката за керамика “Труд”. Кампанията наблягаше и на вторият в листата – представител на гражданското общество, потомствен лекар от стар русчуклийски род.

Принадлежността на новодошлите към местната общност (русенци) се утвърждава през етапите на усвояването на градската топография, на местните особняци, на местната история. Процесът е специфичен и индивидуален, затова може да не се реализира изцяло.

ГРАДЪТ - МЕСТНА ИДЕНТИЧНОСТ:

Разкази за града. История, реална и/митична, произход, качества, недостатъци (стереотипи през погледа на другите и автостеротипи).

Произходът на името на Русе е тема, която вълнува местната общност. Разпространена е тезата за мним континуитет между Сексагинта Приста, средновековния Червен и османския Русчук, лансират се недоказани тези за руски заселници, дали името на града. В последно време се утвърждава връзката със средновековното име на Русе – Гюргевград, като се утвърди за градски празник Гергьовден.

В средата на 15 век крепостите Русе и Гюргево са превзети от влашкия войвода Влад III, който побива на кол (нацепва) около 6000 от неприятелските войни. За това си деяние в Русе, придобива названието Цепеш. Влад III Цепеш е историческият прототип на медийният образ граф Дракула – освободител на Русе, който след пребиваването си тук добива световна слава.

Сред митичната история на Русе от по-ново време е разказът за спасяването на русенци от заклане по време на Руско-турската война. Според различните версии спасителите са русенецът Иван Ведър, който е първият българин-масон, италианският косул Де Губернатис или един евреин. Всъщност и тримата били масони, които чрез тайни знаци се разпознали с водача на арабската конница в Русе, който пожалил русенските младежи, събрани във Владиковата бахча. Първите спомени за събитието стават известни в края на 20-те години на XX век от наследници на Иван Ведър. Неизвестно защо за спасяването на русенци не споделят Баба Тонка, синът ѝ Никола Обретенов или зет ѝ Захари Стоянов, които публикуват стотици страници за най-новата ни тогава история.

Кървавата сватба на Саафет и Йордан по Заговезни е драма, сполетяла русенци през 1910 г. Сватбата на туркинята, приела името на града – Руска, за българин, вещаела крах на дипломатическите усилия за признание на самообявилите се за цар владетел на България – Фердинанд, от турския султан. Ето защо правителствена заповед за връщане на момичето на родителите му породило сблъсък между полиция и граждани. Денят бил Сирни Заговезни, когато в Русе има Карнавал – войската и полицията нападат карнавалната сватба, и двете страни дават жертви – убитите са близо 30. Вестници, стихотворения, народни песни, пощенски картички, политически брошури отразяват събитието. Румънски филмов екип заснима жертвите и погребението им. Песните за сватбата на Саафет и Йорданчо все още са жив спомен в русенските села.

Сред по-новите местни герои е личността на епископ Евгений Босилков, обявен за блажен от папа Йоан-Павел II, убит от комунистическия режим у нас. В католическата църква в Русе, която е катедрата на Никополския епископ, има паметен кът, посветен на този мъченик за вяра.

Наследство: предефинирането на наследството след 1944 и 1989. Музеят и специфичните културни институти – реорганизация след 1989 г. и акценти:

Темата за революционното движение е сред обикнатите теми от времето на социализма, която придава “естественост” на извършените “революционни” промени след 9 септември и вписва в общ контекст разнородни исторически събития. През 1956 г. в Окръжния музей е открита постоянна експозиция “Революционно движение в Русенския край”, която включва изявите на Русенския революционен комитет и семейството на Баба Тонка, опитът за държавен преврат на офицерите-русофили в Русе (1887 г.), селските бунтове против натуралния данък от 1900 г. (Тръстенишкия бунт), проявите на комунистите от 20-те и 40-те г. на XX век. През 1958 г. се открива къща-музей “Баба Тонка”, 1978 г. – Пантеон на възрожденците, 1987 г. – експозиция “Бунтът на русофилите”. Тенденцията за експониране на революционното движение поражда своеобразна идентичност на Русе – градът на Баба Тонка. И до днес за мнозина извън Русе музеят “Баба Тонка” е ако не единственото, с което свързват града, то поне първото, за което се сещат. (През миналото лято измамник се представял из южните черноморски градове за работник от музея “Баба Тонка” и молел за пари “на заем” сред общински служители и музейни работници.) Тази форма на идентичност е част от русенската, но не е единствената възможна днес. Преекспонирането на темата води до девалвация на ценности и до слаб интерес към експозиции, обвързани с Възраждането. В този контекст различен е случаят с отношението към Пантеона на възрожденците, чието съществуване се реализира в множество контексти, които актуализират необходимостта от него.

След земетресението от 1977 г. представителните експозиции на Русенския музей – археология, революционно движение, са закрити. През 1971 г. е закрыта експозицията на отдел Природа, 1990 г. е закрыта експозиция “Бунт на русофилите”. През 1992 г. е закрыта експозиция “Баба Тонка” поради реституция; същата година се извършва 60% съкращение на щата в музея. Тези негативни тенденции все още оказват въздействие върху функциите и работата на Русенския музей.

Част от местната културна идентичност е дейността на институциите на държавно финансиране Русенска опера и Русенска филхармония – сега ОФ дружество, според актуалната терминология на МК. В средата на 90-те г. на XX век в Русе се образува и Дунавска опера, чийто предмет на дейност бе главно износ на спектакли. С реформите в театъра се създадоха и частни театрални формации. Личностни взаимоотношения с ръководството “изважда” от състава на театъра актьори, които се обединяват в частен театър, който прекратява дейността си след смяната на директора на театъра. В края на 90-те русенска трупа реализира своята премиера на сцената на театър “Валах” в Гюргево, тъй като в Русе тя не бе допусната да работи.

Фолклорен танцов театър “Найден Киров” – Русе е водещият професионален състав, който интерпретира фолклорното наследство в постановки от театрален тип.

Благодарение на своя ръководител Иван Донеv, от заводска формация съставът се превърна в представителен за града частен фолклорен театър.

Русе – космополитен град

В описанията на Феликс Каниц от XIX век и на Е. Канети от първото десетилетие на XX век Русе е космополитен град, събрал множество култури и етноси. В процеса на изграждане на своя “европейски” град старите русчуклии се разделят с наследството на Ориента – още първият градоустройствен план от 1896 г. “прокарва” улици през сградите на джамиите, но в годините преди Първата светована война е съборена и часовниковата кула от времето на Възраждането. Сега в Русе има две джамии, католическа църква с орган от 1907 г. – първият орган у нас, арменска църква, в двора на която са подредени надгробия от 17 век – едни от най-старите русенски граждани, две синагоги, едната от които местната еврейска общност е продала на Българска божия църква, а другата се ползва за клуб на дружество “Шалом”, седем православни църкви и четири параклиса, баптистка църква, евангелска, евангелска петдесятна църква.

Съдбата на комунистическото, мюсюлманското, циганското и други “непрестижни” наследства.

В края на XIX – началото на XX век Русе се разделя с архитектурата на Ориента. През втората половина на 90-те г. на XX век Русе се отърсва и от знаците на комунизма. Демонтирани са паметниците на Ленин и Г. Димитров. Според местния фолклор в главата на паметника на Ленин имало монтирано златно топче. След преместването на паметника неизвестен извършител е пробил главата, което “доказва” наличието на златото. Паметникът на Г. Димитров бе ситуиран пред Русенска опера, което предизвиква множество конфузни ситуации – особено при въпроса кой е композитора пред операта.

Площадът пред Пантеона на възрожденците притежава белезите на пространство, формирано от тоталитарния период – това е ритуално дехуманизирано пространство, с трибуна (върху Пантеона), което не служи за други цели. Във времето след 2000 г. този площад бе променен с градини, детски кът, мемориална част.

В Русе има паметник на съветската армия – Альоша, но обектът не е част от публичните дискусии в местната общност.

Местен прочит на националната история.

Националната ни история се формира в периода на българското възраждане, а през този период Русе е в “силна позиция” - тук се преплитат съдбите на множество възрожденци, в годините преди Априлското въстание Русенският революционен комитет е бил най-важният за страната, оттук се осъществяват връзките с хъшовете във Влашко. Заради откритата във вилаетския център печатница, мнозина възрожденци отпечатват тук книги и учебници. Русе е исторически град, но българската възпоменателна традиция почита героите и битките, а битки в новата ни история в Русе не са се случвали. Все пак забележима черта в местните форми на идентичност бе почитането на възрожденската фамилия Обретенови – семейството на Баба Тонка.

Част от местната история са Иван Вазов, описал престоя си в Русе в романа “Нова земя” Захари Стоянов и неговите “Записки”, Стоян Михайловски и стихотворението му “Върви, народе възродени”, офицерите – русофили Ат. Узунов, Д. Филов; Г. Димитров, банкерът Буров. Нов момент в съвременният поглед към миналото е обвързването на известни творци с града – художникът Жул Паскен (Юлиус Пинкас), живял в Русе, Майкъл Арлен (Дикран Коюмджиян), писател, Елиас Канети, писател, нобелов лауреат за литература, родени в Русе.

Формиране на градска идентичност. Местни ритуали, събори, паметници, празници, фестивали и пр., с внимание за месните символи, специфични продукти, гербове и пр.

Варианти на местната градска идентичност се формира като галерия от знаци, която непрекъснато се обогатява. В началото на 30-те години на XX век се появяват първите публикувани исторически обзори и описания на Русе, в които са посочени паметните места на града, които и тогава, и сега са символи на Русе – Паметникът на Свободата, Доходното здание. Чрез един специфичен посредник – пощенските картички, гостите и жителите на града също усвояват символите, които утвърждават местната идентичност. В нов знак на Русе се превърна и Дунав мост, по-късно и Пантеонът на възрожденците.

Не е ясно защо Телевизионната кула в Русе не е оценявана високо като белег за местна идентичност и не е сред туристическите атракции. Със своите 201 метра тя е най-висока на Балканите, на 100 м. от основата е разположена кафе-сладкарница.

Тарлата е традиционен русенски панаир по Великден, чиито корени се губят във времето от преди Освобождението. По своите функции Тарлата има в по-голяма степен развлекателен характер, отколкото търговски. През социализма Тарлата се случва в източната част на Парка на възрожденците, където се разполага и гостуващия цирк. След построяването на Руско консулство върху терена Тарлата се провежда извън града – до хиподрума, на учебния полигон за шофьори. В последните години Тарлата се “завърна” в града, като се разполага в Парка на младежта – множество сергии, влакчета на ужасите, центрофуги. Поради нарушаване на растителност и щети в парка, се предвижда Тарлата да се разполага в кв. Дружба 3, където намира място и цирка. Циркът също търсеше място през последните години – на празни терени в промишлената зона зад техникума по химия, на площад “Дунав”, пред Пантеона. Гостуването на площада пред Пантеона бе осъзнато като гавра са паметта на предците и циркът бе “заточен” в кв. Дружба 3. Така в последните години се очертава тенденция на “непристижните”, масови развлечения да се търси реализация извън “престижната” централна част на града.

МЕСТНО / НЕ-МЕСТНО (ЕВРОПА, БАЛКАНИ, СТОЛИЦА, ПЕРИФЕРИЯ, КРЪСТОПЪТ, ГРАНИЦА.- друго?..)

Координати на картата на България / Балканите/ Европа: самоописание като “център” и/или “периферия”и съотнасяне с тях;

В самоописанието си местните виждат своя град в миналото като “столица” (на Дунавския вилает, който по територия е по-голям от Княжество България), а днес – град в периферията. Единственият български мост през Дунав рядко свързва двата бряга, той е част от транзита. Разбира се за местните Русе е Врата за Европа, но Мостът на Дружбата е построен за връзка с Русия – отново една пренебрегвана възможност. Все пак европейския облик на архитектурата, р. Дунав и Дунав мост, са осъзнаваните маркери за идентичност, своеобразни време-пространствени граници, в които местните се разпознават.

Според местната общност съществува негативизмът на София към Русе през годините – породен от завист за аристократичния град, по-късно изява на пролетарска ненавист над буржоазния Русе, пренебрегване на заслугите на Русе за възприемане на европейските модели.

Местното в контекста на новите еврорегиони; трансрегионалните сътрудничества; европейските “групирания по държави”.

Избирането на Русе за център на Северен централен планов район, в съответствие с бъдещите еврорегиони и вероятно – региони на местна власт, премина в очакване и възмущение. Организирана се множество подписки в подкрепа на избора на Русе, проведе се среща на местната власт с държавната. Изборът на Русе се поставяше в контекста от неуспешни лобирания през годините, когато клон на Апелативния съд бе открит във Велико Търново, а не в Русе и клонът на БНБ бе пред закриване. Ситуацията в публичното пространство се съпоставяше с времето от средата на 80-те г. на XX век, когато Русе бе в състава на Разградска област.

Избирането на Русе за център на планов район изправя нови предизвикателства, тъй като районът включва областите Русе, В. Търново, Габрово, Плевен и Ловеч. “Естественият” регион на Русе, административните отношения в последните 50 години са били не в централната, а в североизточната част на страната – Разград, Силистра. Социокултурни релации съществуват и в южна посока към В. Търново и Габрово (европейски коридор №9), но областите Ловеч и Плевен към момента са били чужди за Русе.

Други образи и/или равнища на проявление на местното.

“Аристократизъм” е ключова дума в менталната картина за свят на местните хора, тя е обяснение за осъзнаваното развитие на града в миналото. Характерната европейска архитектура на Русе, подчертава разрыва със селото и засилва спомена за открояващ се елит – една своеобразна другост, разчетена чрез европейските знаци като “аристокрация”.

“Естествени” региони, пътища, граници.

Традиционно хинтерландът на Русе е средна и източна България. Откъсването на Южна Добруджа от България след 1918 г. нанася удар върху търговията в Русе и износът на зърнени храни по р. Дунав. Новите форми на комуникация и транспорт стесняват хинтерланда на Русе. Любопитни са тенденциите на сепаратизъм в околните общини. След почти десетилетни усилия село Тетово успя да извоюва президентски указ за преминаване от състава на община Кубрат, в община Русе. Причините са комплексни – селото, в което живеят 4000 души, е на 30 км. от Русе, има редовен транспорт до града и множество работници в него. Жителите на Тетово принадлежат към етнографската група “хърцои”, старо местно население на русенско, които във всекидневните си контакти се чувстват различни в средата от капанци и турци на община Кубрат. Очаква се в скоро време към община Русе да се присъединят две други големи села с по около 3000 души всяко – Щръклево и Пиргово, които сега са в състава на община Иваново. Към ивановската община се присъединиха Сваленик и Церовец – доскоро в състава на община Цар Калоян, Разградско. В Сваленик и Церовец също живеят хърцои, намират се на приток на р. Русенски Лом и по темата “селски туризъм” намират за свой “естествен” център Иваново.

От няколко години Община Тутракан обмисля включването си в Област Русе, тъй като в бъдещото си развитие не вижда Силистра като водещ за региона център, от когото да зависи.

Промените на регионалната карта в последното десетилетие не говорят за разколебаване на лидерската роля на Русе като регионален център.

КУЛТУРАТА КАТО РЕСУРС

Съществува ли мислене за културата - ресурс за развитие; историческо наследство; национална гордост; израз на българска специфика; в опозиция “висока” – “ниска”;

Появява ли се “културата” в контекста на местното, европейското, гражданското?

Официално становище при формиране на политики за културата в Русе не

съществува. Този извод се налага от само себе си – една част от своя втори мандат кметът Д. Калчев изкара без назначен зам.кмет по култура. След частичните избори през 2002 г. кметът Е. Николова не назначава веднага зам.кмет по културата, а чак през пролетта на 2004 г. В новия ѝ мандат е избран вълнен за “гилдията” човек - доцент от Русенски университет. Предстоят още промени – “заместникът” на зам.кметът – директорът на Дирекция хуманитарни дейности ще се пенсионира, търси се и Главен специалист в отдел Култура на Общината. Вероятно новият зам. кмет по културата ще потърси и по-инициативен шеф на самия отдел.

Към настоящият момент местните структури на организации в сферата на културата реализират своята дейност предимно чрез защитени проекти по проекти на различни фондации, а от три години – и чрез подкрепата на Община Русе, по линията на подкрепа за художествени проекти.

ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ

Отношение местна – държавна власт (напрежение въз основа на видовете собственост и процедури за деактуване – сграден фонд, парцели за застрояване, индустриални терени, терени за рекултивация;

Отношението между местната и държавната власт (Община и Област) през годините са преминавали през различни степени на антагонизъм и сътрудничество. В началото на втория мандат на кмета Д. Калчев (независим, подкрепен от БСП) по инициатива на местни медии се потуши конфликта между Областна администрация и Общината. Ябълката на раздора е Доходното здание, а подходът – че всички работим за Русе. Тази емблематична сграда на Русе е в процес на реконструкция от началото на 80-те, а инвестираните от Калчев средства в нея все пак социализираха 1/3 от нея. Проблемът с видовете собственост дълго време създаваше конфликт при стопанисването на Партийния дом, където е Общината и Областта. Неразрешен към момента е проблемът с бреговата ивица на р. Дунав – изключителна държавна собственост, която издига невидима преграда между града и реката.

Държавни дейности (образование, култура, социално подпомагане и здравеопазване) и фискална политика – преразпределение на такси и данъци;

Общини, държавни институции, частен стопански сектор – отношения на владение, управление на собственост и проектна дейност за местно развитие;

“Клопките” на децентрализацията и автономността на местната власт.

СПЕЦИФИКАТА НА ГРАДА от гледна точка на изследвателя. Очертават ли се тенденции за промяна (развитие, западане, друго...) в сферите на социалното, икономическото, културното, политическото по време на изследването?

Има ли Промяна в Русе – в какво се изразява.

Може би промяната в Русе се изразява в преоткриване на собственото градско минало, което придава на града една особена идентичност, различна от припознаваната през социализма – град на революционери, баба Тонка – митичната майка на българската Свобода, венец на която тенденция е построяването на Пантеон на възрожденците. Темата за възрожденците е част от русенската идентичност, нейното преекспониране прави лицето на Русе едностранчиво а и някак неубедително е да разказваш българското Възраждане сред липсата на съответните архитектурни форми, среда. Днес към лицето на Русе са добавени “премиерите” на индустриалната епоха, които косвено говорят за Европейското в присъствието на града.

Русе няма своя културна политика, своя стратегия за развитие. Всъщност има, но не е приета от Общинския съвет, което я прави не-публична и не-официална. Стратегията за развитие на културата и тази на туризма е синтез от поредица дискусии между отделните играчи в полето на културата и туризма.

Все пак тенденцията за промяна е в посока на развитие, което е подчертано от множеството граждански инициативи. В сферата на икономиката косвен израз на местното развитие е появата на множество нови хотели в последните години – “Ювелир”, “Лилия”, “Ана палас”, “Русе”, “Фамилия”, “Национал”, “Бистра и Галина”, в строеж е “Бистра и Галина” 2, хотел в бившия клуб “Медик”, “Чарлино плаза”.

В сферата на културата сред добрите примери ще посочим политиката за подкрепа на художествени проекти чрез грантове по схемата на Национален фонд “Култура”.

В сферата на социалното Общината развива политика за подкрепа на социално слабите, хората в неравностойно положение, сираците и инвалидите.

Местните политически сили търпят промените, наложени от разделението в дясното пространство, което им въздейства в по-голяма степен деструктивно.

Културата е само инструмент – с нейна помощ може да се реализира желана идентичност, да се конструира желан образ на миналото, да се търсят нови образи на настоящето.